

Khả năng ứng phó với thiên tai và giải pháp nâng cao năng lực phòng tránh của cộng đồng các DTTS tại chỗ ở Tây Nguyên

NGÔ QUANG SƠN

Viện Dân tộc, Ủy ban Dân tộc

Nghiên cứu khả năng ứng phó với thiên tai và đề xuất giải pháp nâng cao năng lực phòng tránh của cộng đồng các dân tộc thiểu số (DTTS) tại chỗ ở Tây Nguyên là nội dung chính của đề tài TN3/X13, thuộc Chương trình Tây Nguyên 3. Đây là vấn đề rất cấp thiết trong tình hình biến đổi khí hậu hiện nay, khi mà các loại hình thiên tai đã và đang diễn ra ở Tây Nguyên với mức độ và tần suất ngày càng tăng.

Một số loại hình thiên tai thường xảy ra ở Tây Nguyên và những khó khăn trong công tác phòng tránh

Một số loại hình thiên tai thường xảy ra ở Tây Nguyên

Trong hơn thập kỷ qua, các loại hình thiên tai ở Tây Nguyên diễn ra phổ biến và nghiêm trọng nhất trên địa bàn bao gồm: lũ quét, sạt lở đất, hạn hán, cháy rừng...

Lũ lụt, sạt lở đất: khu vực Tây Nguyên có hai mùa mưa, nắng. Trong mùa mưa hầu như năm nào cũng có lũ lụt. Trước đây, thường 20-30 năm mới có một trận lũ lớn, tuy nhiên thời gian gần đây tần suất xuất hiện lũ lớn gia tăng, mức độ lũ ngày càng ác liệt. Lũ lụt và sạt lở đất cũng là loại hình thiên tai gây thiệt hại lớn nhất về tính mạng và kinh tế tại khu vực Tây Nguyên. Điển hình như trận lũ, sạt lở đất ngày 29.9.2009 tại tỉnh Kon Tum đã làm chết hơn 50 người và thiệt hại trên 3000 tỷ đồng (thiệt hại về của còn lớn hơn GDP năm 2009 của tỉnh này). Tình trạng lũ quét, lũ ống, sạt lở đất đá thường xảy ra nhanh, bất ngờ và có sức tàn phá lớn trên các lưu vực sông. Do điều kiện địa hình có độ dốc lớn và nhiều thung lũng nên lũ quét rất hay xuất hiện và có sức tàn phá lớn. Hàng năm, lũ quét đã cướp đi sinh mạng của nhiều người, phá huỷ tài sản và các công trình thủy lợi, các tuyến đường giao thông, làm bào mòn, rửa trôi hàng triệu mét khối đất đai màu mỡ trên địa bàn.

Lốc, tố: thường tập trung nhiều trong khoảng thời gian từ đầu tháng 4 đến cuối tháng 5, vì đây là khoảng thời gian chuyển từ mùa khô sang mùa mưa, chế độ bức xạ nhiệt mặt đất mạnh, hình thành nên cơ chế chuyển động xoáy và sinh ra lốc, tố. Thời kỳ này, mưa thường mang tính cục bộ dưới dạng giông nhiệt và mưa rào, xảy ra vào chiều tối và xuất hiện theo từng đợt, mỗi đợt kéo dài 2-3 ngày. Do lốc, tố thường xuất hiện đột ngột và diện hẹp nên thiệt hại về kinh tế không lớn như lũ lụt, tuy nhiên do khó phòng tránh nên hay có thiệt hại về người.

Mưa đá, giông sét: mưa đá thường xuất hiện trong thời gian cuối tháng 3 đến tháng 5, khi thời tiết Tây Nguyên bắt đầu có những đợt nóng gay gắt. Trong thời kỳ này, mưa thường mang tính cục bộ dưới dạng giông nhiệt và mưa rào là điều kiện thuận lợi hình thành các trận mưa đá. Theo điều tra, mưa đá xuất hiện ở khu vực Tây Nguyên thường có kích thước hạt nhỏ, đường kính chỉ vài mm đến 2,0 cm. Thời gian xuất hiện cũng chỉ 3-5 phút nên mức độ nguy hại cũng chỉ ảnh hưởng đến sản xuất nông nghiệp, thiệt hại về rau, màu và cây trồng. Giông được xếp vào dạng thời tiết nguy hiểm vì hàng năm có sét đánh chết người, cháy nhà, làm hư hỏng nhiều thiết bị máy móc, nhất là các thiết bị điện tử.

Hạn hán và cháy rừng: hàng năm, khu vực Tây Nguyên đều xảy ra hạn

hán và cháy rừng ở các mức độ khác nhau. Đặc biệt trong những năm gần đây, hạn hán và cháy rừng đã xảy ra ở mức nghiêm trọng, gây thiệt hại lớn cho sản xuất và đời sống, có những đợt hạn hán làm chết hàng ngàn ha cà phê, lúa, rau màu, cháy hàng ngàn ha rừng, gây thiệt hại hàng ngàn tỷ đồng...

Những khó khăn trong công tác phòng tránh thiên tai dựa vào cộng đồng

Nhận thức của cộng đồng về thiên tai còn nhiều hạn chế: thiên tai ở Tây Nguyên trong những năm gần đây có chiều hướng ngày càng gia tăng, gây thiệt hại nhiều về người và tài sản. Qua điều tra, nghiên cứu cho thấy, nhận thức của cộng đồng các DTTS tại chỗ về tình hình thiên tai còn nhiều hạn chế, không nhận thức được đầy đủ mức độ, diễn biến các loại hình thiên tai đã và đang xảy ra trên địa bàn của mình. Đặc biệt, người dân không ý thức được nguyên nhân tại sao lại xảy ra tình trạng thiên tai ngày càng nhiều và mức độ nguy hiểm ngày càng lớn. Khi được hỏi về phương thức ứng phó khi có thiên tai xảy ra, hầu hết đồng bào DTTS tại chỗ đều rất lúng túng.

Hệ thống cảnh báo, dự báo thiên tai còn nhiều bất cập: việc đầu tư hệ thống cảnh báo lũ lụt... trong cộng đồng các DTTS tại chỗ ở Tây Nguyên còn rất hạn chế, phương tiện cảnh báo chủ yếu vẫn là hệ thống loa cầm tay,

Trận lũ năm 2009 đã xóa sổ Trạm Thủy văn Đăk Mot, Kon Tum

loa truyền thanh của chính quyền xã, thôn, bản. Hệ thống cảnh báo này chỉ hoạt động, thông báo cho người dân khi có chỉ đạo, thông tin từ Ban Chỉ huy phòng chống lụt bão cấp trên (tỉnh, huyện). Trong khi đó, địa bàn vùng DTTS nơi có nguy cơ xảy ra thiên tai thường hiểm trở, đi lại rất khó khăn. Vì vậy, thông tin khi đến được với người dân thường bị chậm, muộn không kịp sơ tán, di dời. Bên cạnh đó, nhiều địa phương còn chưa nghiên cứu, xây dựng hệ thống bản đồ cảnh báo vùng nguy hiểm, nguy cơ xảy ra thiên tai đến từng vùng, cộng đồng thôn, bản; chưa có hệ thống chỉ dẫn công tác di dời người dân khi có thiên tai xảy ra. Vì vậy, khi có thiên tai xảy ra, cả chính quyền và người dân gặp nhiều lúng túng, dẫn đến thiệt hại nặng nề về người và tài sản.

Thiết bị phục vụ công tác ứng phó với thiên tai còn thiếu: cùng với tình trạng hệ thống cảnh báo thiên tai có nhiều bất cập thì thiết bị cần thiết phục vụ công tác ứng cứu khi có thiên tai xảy ra trong cộng đồng các DTTS tại chỗ ở Tây Nguyên còn rất thiếu, sơ sài. Nhiều cộng đồng xã, thôn, bản ở những vùng có nguy cơ cao về sạt lở, lũ lụt... lại thiếu những phương tiện thiết yếu như xuống máy, phao cứu hộ...

Giải pháp nâng cao năng lực phòng tránh thiên tai của cộng đồng các DTTS tại chỗ ở Tây Nguyên

Nâng cao nhận thức của cộng đồng

Tăng cường công tác tuyên truyền, giáo dục, nâng cao ý thức trách nhiệm

cho người dân, đặc biệt là những cộng đồng DTTS tại chỗ về các ứng phó và giảm thiểu tác động của thiên tai và biến đổi khí hậu bằng nhiều hình thức: các chương trình truyền hình, phát thanh, giáo dục trong nhà trường, các đợt phát động tuyên truyền tại địa phương. Tổ chức các chương trình tập huấn nâng cao nghiệp vụ, bổ túc kiến thức, kinh nghiệm về phát triển sản xuất cho các cán bộ quản lý, cán bộ chuyên trách...

Phối hợp với các già làng, trưởng họ, người có uy tín trong cộng đồng sửa đổi, bổ sung các nội dung liên quan về phòng tránh thiên tai

Các cán bộ ở cơ sở cần phối hợp với những người có uy tín trong cộng đồng, rà soát lại những quy ước của các thôn bản, bổ sung các nội dung liên quan về bảo vệ môi trường và phòng tránh thiên tai. Các thông tin, nội dung đưa vào hương ước cần phải được nghiên cứu kỹ, phối hợp với địa phương để xây dựng cho phù hợp với văn hoá của từng dân tộc, từng thôn bản, trên nguyên tắc “không được trái với pháp luật, có thưởng, có phạt, để cao giáo dục là chính và đặc biệt chú trọng đến vai trò của những người có uy tín trong thôn bản”. Đồng thời, phải thường xuyên, định kỳ tổ chức tổng kết, sơ kết, rút kinh nghiệm, đánh giá, biểu dương những nơi, những người thực hiện tốt để cùng chia sẻ, học tập kinh nghiệm.

Huy động người có uy tín trong cộng đồng các DTTS tại chỗ cùng tham gia

Ở vùng DTTS tại chỗ Tây Nguyên,

người có uy tín đối với dân thường là các già làng, trưởng họ, thầy cúng, người am hiểu... Đây là những nhân vật rất quan trọng, có mức độ ảnh hưởng nhiều đến hoạt động của các thôn bản. Vì vậy, cần phải xem xét, nghiên cứu cụ thể từng địa phương để lựa chọn người có uy tín, tâm huyết với cộng đồng tham gia vào công tác phòng tránh thiên tai. Đối với những người có uy tín trong cộng đồng, cần phải khôn khéo, tế nhị, khuyến khích, đề cao vai trò của họ, để họ tâm huyết tham gia các hoạt động. Lấy “nguyên tắc biểu dương, tôn vinh, khen ngợi làm trung tâm cho các lớp tập huấn, tiếp xúc, họp hành...”, tránh tình trạng mang lợi ích kinh tế ra để thỏa thuận, mặc cả làm họ phật ý. Trong các hoạt động tập huấn, cần phải có người nhiều tuổi, có chức vụ, trực tiếp tham gia để tôn vinh thêm vai trò, vị trí của họ đối với các hoạt động trong cộng đồng.

Đa dạng hoá các hoạt động tuyên truyền trong cộng đồng các dân tộc

Tuyên truyền có vai trò hết sức quan trọng đối với cộng đồng. Vì vậy để hoạt động phòng tránh thiên tai dựa vào cộng đồng có hiệu quả, cần phải tiến hành đa dạng hóa hình thức, đổi mới nội dung tuyên truyền, giáo dục về thiên tai, biến đổi khí hậu, ứng phó với thiên tai, quản lý tài nguyên và bảo vệ môi trường, đưa vào chương trình đào tạo ở các cấp học phổ thông; tạo dư luận xã hội lên án và thống nhất nhận thức về việc phải xử lý nghiêm các hành vi sử dụng lãng phí tài nguyên, đốt phá rừng, gây ô nhiễm môi trường, săn bắt, tiêu thụ động vật hoang dã; phổ biến kinh nghiệm, xây dựng năng lực, kỹ năng phòng tránh thiên tai, thích ứng với biến đổi khí hậu cho mọi người dân, doanh nghiệp và toàn xã hội; xây dựng tiêu chí, chuẩn mực về bảo vệ môi trường trong hoạt động của cơ quan, tổ chức, doanh nghiệp, cán bộ, đảng viên...

Phát huy vai trò chủ đạo của các cơ quan nhà nước

Các cơ quan nhà nước có vai trò quan trọng trong việc quản lý, điều

phối các hoạt động phòng tránh thiên tai ở địa phương. Vì vậy, cần phải phát huy vai trò chủ đạo của các cơ quan này trong công tác phòng chống thiên tai. Đồng thời, có cơ chế lồng ghép nội dung phòng chống thiên tai trong quy hoạch, kế hoạch phát triển kinh tế - xã hội của địa phương. Cần phải huy động, kết hợp mọi nguồn lực, phát huy sức mạnh của toàn dân, dựa trên sự hỗ trợ, viện trợ của cộng đồng quốc tế và phát huy trách nhiệm phối hợp chặt chẽ giữa các ngành, các cấp, nhằm đảm bảo phát huy sức mạnh tổng hợp của cả hệ thống chính trị trong phòng chống thiên tai.

Xây dựng mô hình thông tin - giáo dục và truyền thông nhằm cảnh báo, phòng tránh, ứng phó, giảm thiểu tác hại và phục hồi rủi ro sau thiên tai

Việc xây dựng mô hình cảnh báo, phòng tránh, ứng phó, giảm thiểu tác hại của thiên tai và phục hồi sau thiên tai cho cộng đồng các DTTS tại chỗ ở Tây Nguyên là hết sức cần thiết, giúp cho cộng đồng, cán bộ chính quyền địa phương tiếp cận tốt hơn với các chủ trương, chính sách của Đảng và Nhà nước về phòng tránh, ứng phó và giảm thiểu tác hại của thiên tai sao cho phù hợp với đặc điểm tình hình, văn hóa, phong tục tập quán, tri thức bản địa của đồng bào các DTTS tại chỗ. Mô hình gồm các hoạt động sau:

- Hỗ trợ xây dựng bản đồ quản lý rủi ro thiên tai ở làng, bản, xã giúp cho việc nhận biết tình hình thiên tai để nâng cao hiệu quả của công tác ứng phó, phòng tránh và giảm thiểu tác hại của thiên tai.

- Xây dựng và thiết lập hệ thống cảnh báo sớm thiên tai, gồm các thiết bị đo mưa thủ công, các tháp báo lũ, bản đồ thiên tai và nguy cơ xảy ra thiên tai của địa phương.

- Hỗ trợ đầu tư, trang bị các phương tiện, thiết bị truyền thông tin như trống, kèn, loa phát thanh, loa cầm tay, còi, máy bộ đàm, đài, đèn pin, áo phao, mũ bảo hộ... phục vụ cho công tác cảnh báo sớm.

Như vậy, hệ thống cảnh báo sớm sẽ phát huy được tác dụng khi chính quyền địa phương và người dân được trang bị kiến thức và tự nguyện tham gia quan sát, đo và thông tin tình hình mưa, lũ lụt ở địa phương tới các cơ quan chuyên môn và thông báo rộng rãi đến cộng đồng thôn, bản của mình. Đồng thời khi có được những thông tin này, cơ quan chuyên môn sẽ có cơ sở để quan sát thực, để tham mưu cho Ban chỉ huy Phòng chống lụt bão các cấp chỉ đạo công tác ứng phó với thiên tai ở những vùng không có trạm đo khí tượng thủy văn. Người dân khi có thông tin chủ động các biện pháp phòng tránh, ứng phó theo các tình huống đã được tập huấn, diễn tập.

- Hỗ trợ tu sửa các công trình xây dựng như cầu, cống, đường xá; hướng dẫn kỹ thuật cho người dân gia cố nhà cửa để phòng tránh, ứng phó và giảm thiểu tác hại của thiên tai.

Thực hiện các chính sách, chương trình nhằm phát triển sinh kế bền vững cho người dân dưới tác động của thiên tai và biến đổi khí hậu mà chính quyền địa phương đã và đang thực hiện

Các chính sách, chương trình nhằm phát triển sinh kế bền vững ở Tây Nguyên bao gồm: Chương trình, kế hoạch hành động thực hiện Chiến lược phòng chống và giảm nhẹ thiên tai trên địa bàn 5 tỉnh Tây Nguyên giai đoạn 2008-2020; Đề án tổng thể khắc phục hậu quả bão số 9 (năm 2009) để phát triển kinh tế - xã hội trên địa bàn tỉnh Tây Nguyên giai đoạn 2010-2015; Đề án nâng cao nhận thức cộng đồng và quản lý rủi ro thiên tai dựa vào cộng đồng trên địa bàn 5 tỉnh Tây Nguyên; Kế hoạch hành động ứng phó với biến đổi khí hậu của 5 tỉnh Tây Nguyên đến năm 2020 và định hướng đến năm 2030.

Xây dựng các chính sách, văn bản pháp lý mới

Có chính sách khuyến khích các hoạt động khoa học và công nghệ, thu hút đầu tư, hợp tác giữa Tây Nguyên và các địa phương, huy động nguồn

lực cho lĩnh vực phòng chống và giảm nhẹ thiên tai và biến đổi khí hậu. Ban hành các chính sách hỗ trợ những vùng thường xuyên chịu ảnh hưởng của thiên tai; có bảo hiểm rủi ro thiên tai trong một số lĩnh vực; có chính sách đầu tư và hỗ trợ việc di dời sắp xếp dân cư vùng thiên tai. Bên cạnh đó, cần có chính sách hỗ trợ sản xuất (cây, con giống); đầu tư khai hoang thêm diện tích sản xuất mới; hỗ trợ khôi phục sản xuất ở vùng bị thiệt hại do thiên tai, dịch bệnh; lồng ghép các chương trình tăng cường sinh kế của người dân vào chiến lược phát triển kinh tế của khu vực Tây Nguyên.

Kết luận

Với sự biến đổi khí hậu mạnh mẽ theo chiều hướng tiêu cực, thiên tai đã, đang và sẽ là nỗi kinh hoàng đối với hầu hết các quốc gia trên thế giới. Ở Việt Nam, thiên tai cũng gây nên nhiều hậu quả nghiêm trọng đối với mọi mặt của đời sống xã hội. Ngay cả với Tây Nguyên, một vùng đất được cho là khí hậu tương đối ôn hòa, nhưng nay cũng đã và đang chịu sự tàn phá lớn của thiên tai, gây thiệt hại đáng kể về người và của. Trước những ảnh hưởng mạnh mẽ của thiên tai, đồng bào các DTTS ở Tây Nguyên đã tích cực trong việc ứng phó, giảm thiểu tác hại thiên tai, nhưng cũng còn bộc lộ nhiều hạn chế cần phải khắc phục. Đồng bào đã sử dụng các tri thức bản địa, kinh nghiệm để ứng phó với thiên tai, tuy nhiên việc phát huy các tri thức này còn nhiều hạn chế. Để nâng cao năng lực ứng phó thiên tai của đồng bào DTTS ở Tây Nguyên, cần thực hiện đồng bộ nhiều giải pháp, trong đó việc đẩy mạnh tuyên truyền, phổ biến các kinh nghiệm ứng phó thiên tai cho cộng đồng là một trong những giải pháp có giá trị thiết thực nhất. Đồng thời, lồng ghép, xây dựng mô hình thông tin - giáo dục và truyền thông nhằm cảnh báo, phòng tránh, ứng phó, giảm thiểu tác hại và phục hồi rủi ro sau thiên tai, phù hợp với phong tục tập quán của đồng bào DTTS tại chỗ.